

MICHEL FOUCAULT'NUN İKTİDAR VE ÖZNE KAVRAMLARINA BİR BAKIŞ: GÖZETİM TOPLUMU

A VIEW OF MICHEL FOUCAULT'S CONCEPTS OF POWER AND SUBJECT: SURVEILLANCE SOCIETY

Bilge DURUTÜRK¹

Geliş Tarihi: 10.10.2018

Kabul Tarihi: 30.10.2018

ÖZET

Foucault'nun iktidar ve özne arasındaki ilişkiyi her yerde ve her durumda oluşan bir olgusal kabulden yola çıkarak açıklamış olması çalışmadaki temel çıkış noktasıdır. Foucault' ya göre özne bireyden farklıdır ve içinde bulunduğu toplumun disiplinci -düzenleyici politikaları tarafından ehlileştirilmiştir. Çalışma öncelikle öznenin nasıl ortaya çıktığı, bireyden farklı yönlerinin neler olduğu ve özneyi özne konumuna getiren iktidarın nasıl işlediğini ele almaktadır. Bu noktadan hareketle modern toplum içerisinde kendisini özgür bir karar veren olarak gören "özneleşmiş" bireyin aslında iktidar tarafından nasıl bir sarmal içerisinde yeniden üretildiği analiz edilmelidir düşüncesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu analizin sorunsallaştırma ve sorgulama olduğunu dile getiren Foucaultcu bakış açısı, direniş hareketini göstererek içinde bulunduğu iktidarı sorgulayan bireyin yeniden öznenin dönüşümünü ele almaktadır. Bu direnişte entelektüelin rolüne vurgu yapan Foucault, entelektüel aracılığıyla öznenin gözetim toplumundan nasıl kurtulacağına değeriendirilmesini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada Foucaultcu bakış açısı ile iktidar, özne ve birey arasındaki ilişkinin nasıl işlediği üzerine bir okuma yapılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: İktidar, Birey, Özne, Sorunsallaştırma, Direniş, Gözetim Toplumu

Jel Kodları: Y80

ABSTRACT

The starting point of this study is the Foucauldian's conceptualization of the relation between power and subject as a factual acceptance in anywhere and any situation. According to Foucault, subject, which gets obeyed by the politics of disciplinary and regulatory within the society, is different than the agent. This study approaches how the subject is constructed, what are the differences from the agent and how the power works for constructing the subject. Therefore, this study aims at analyzing the reconstruction of the "subjectified" agent, which sees itself as a free will, spirally by the power. The Foucauldian approach embodies that analyze as a problematization and questioning process, and points the reconstruction of the agent from the subject questioned the power. Foucault emphasizes the role of the intellectual in that revolution. It is executed how the subject is rescued from surveillance society by intellectual. Hence, in this study it is revealed how the relationship of the power, the subject and the agent work with by Foucauldian perspective.

Keywords: Power, Agent, Subject, Problematization, Revolution, Surveillance Society

Jel Codes: Y80

GİRİŞ

Michel Foucault, iktidar kavramının her yerde olduğunu belirterek bu kavramın etki alanının genişliği ve derinliğine vurgu yapmaktadır (Foucault, 2003a; Foucault, 2005b; Newman, 2004). Bu durumun toplum bireyleri üzerindeki etkisini ele alan Foucault, bireyleri özneye dönüştüren

¹ Araş.Gör.Dr. Adana Teknoloji Üniversitesi, bduruturk@adanabtu.edu.tr

iktidarın nasıl bir tarihsel süreç izlediğini soybilimsel (geneology)² bir yöntem ile ifade etmektedir. 17. yüzyıl itibarıyla³ bireyin özneye dönüşüm hali; akıl hastanesi, cezaevi gibi toplumsal kurumlar aracılığıyla toplumsal norm ve düzenin tanımının yapılması ile ortaya konmuştur (Foucault, 2002a; Foucault, 2005a). “Normallik, ‘kendisinin değil yani anormal’ ortaya konduğu zaman anlam kazanır ve kabul edilir” (Foucault, 2003a:178) diye belirten Foucault, normal olmayanın kapatıldığı toplumsal mekanizmaların nasıl iktidar aracına dönüştüğüne dikkat çekmektedir (Foucault, 2003a:179). Normal olmayanın toplumdan izole edilmiş bir şekilde ancak toplumun içinde tutulması, “normal olan bireyin” kendini tanımlarken ve şekillendirirken bu normal olmayı referans alabilmesini sağlamaktadır. Toplum düzenini bozduğu savunulan bedenlerden yola çıkan Foucault, toplum içerisindeki “normal bedenlerin” iktidar teknolojisi ve teknikleri⁴ ile disipline edilmekte; düzenlenmekte ve en son olarak da bu bedenlerin dönüştürülerek kontrol edilmesini ele almaktadır.

Bu noktadan hareketle, çalışma içerisinde özellikle bu dönüşümselliğin diğer bir deyişle Foucault’nun *Büyük Kapatılma (1954-1988)*’dan başlayarak disiplinci, düzenleyici ve biyo-iktidar kavramsallaştırmalarına devam eden ve günümüze yansması “gözetim toplumu” olan; içerisinde bireylerin ya da Foucault’nun ifadesi ile “özne”nin konumlandığı iktidar ilişkileri ele alınmaktadır (Revel, 2005:119; Foucault, 2005c; Foucault&Gutman& Hutton, 2003b).

Çalışmanın temel amacı ise, özneyi her yönüyle sarmış olan içinde yaşadığımız toplumdaki iktidar ilişkilerinin ikili ilişkilerden devlet birey arasındaki ilişkilere kadar pek çok sosyal alana uygulanabilir olduğunu dile getiren Foucault’nun görüşleri paralelinde değerlendirmesinin yapılmasıdır. Bu değerlendirme ile “özgür özne” halinin bir yanılısına olduğunun ortaya konması ve bu yanılısamaya farkındalık - sorgulama ile direnç sağlanabileceğinin altı çizilmektedir. Foucault’nun iktidarın her yerdeliğini vurgulayarak ve direncin uygulamaya yansımına değinmeyerek özneyi belirsiz bir noktada bıraktığını savunan görüşlerin de (Gordon, 1999; Love, 1989; Brocklesby. Cummings, 1996; Thiele, 1990) ele alındığı bu çalışma, bir yöntem olarak sorunsallaştırma ile “sorgulamanın- farkındalığın” iktidar karşısında alınabilecek en etken direnç durumu olduğu sonucuna varmaktadır.

Bu paralelde ilk olarak Foucault’nun iktidar tanımı, bu tanımın tarihsel süreç içerisindeki soybilimsel okuması⁵, bireyin özneye dönüşümü üzerinden çalışmanın temel arka planını oluşturan karar verme özgürlüğüne sahip birey ve kararlarında belirleyici olan iktidar arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiği ele alınmaktadır. İkinci olarak, beden ve akıl üzerinde bir kontrol mekanizması olarak Jeremy Bentham’ın *Panoptikon (1781)* mimari modelinin referans alındığı iktidar tekniklerinin özneyi nasıl kontrol altına aldığı üzerinedir. Öznenin sahip olduğu kendi kararlarını verebilme ve özgür olma halinin aslında iktidar tarafından şekillendirilen bir durum

² Soybilimsel yöntem farklı bir tarih incelemesini içerisinde barındıran ve özellikle Foucault’nun iktidar üzerine yapmış olduğu eleştirel yaklaşımların değerlendirmesinde sıklıkla faydalandığı bir yöntemdir (Foucault, 2005b:23). Bu yöntem, temel bir etken olduğu ve detaylı olarak incelendiği üçüncü bölüm içerisinde ele alınmaktadır.

³Foucault’nun tarihsel süreç açısından özellikle 17. yüzyıl itibarı ile iktidar kavramı ve birey ilişkisini ele almasının sebebi dönemin Aydınlanma düşüncesi ve insan aklına verilen önemin artması ile paralellik göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Foucault, 2002a; Foucault 1995; Foucault; 1998.

⁴ İktidar teknikleri ve teknolojileri arasındaki farkı için Orhan Tekelioğlu’nun yaptığı ayırım esas alınmıştır. Teknik kişilerin kendilerince geliştirilen “kendilik ilgisi” davranışları yani kişiye özel geliştirilmiş davranış setleridir. Teknoloji ise bütün bu davranışları kapsayan genel soyut bir kategoridir. Bir kişinin kendilik teknolojisi olamaz ancak ona özgü kendilik teknikleri olabilmektedir (Tekelioğlu, 2003: 234).

⁵ Soybilimsel yöntem, geleneksel tarih okumasından farklı bir yöntemdir. Bu yöntem üzerinden Foucault’nun yapmış olduğu değerlendirme birinci bölüm içerisinde ve üçüncü bölümde “iktidar-özne ilişkisinde farkındalık hali” ile paralel olarak ele alınmaktadır.

olduğu ve çağımızda bunun farklı iktidar teknikleri ile sağlandığının altı çizilmektedir. Gözetim toplumu olgusunun ele alındığı ikinci bölüm içerisinde ilk bölümde ifade edilen iktidarın bireyleri kontrol amacıyla oluşturduğu iktidar teknolojilerinden (akıl hastanesi, cezaevi...vs.) yöntemsel olarak farklı, daha derinden bir kuşatılma içerisinde olduğumuz sonucuna varılmaktadır. Bu sebeple “Özne, özgür iradesi ile kendi yararına karar verdiğini düşündüğü hareket ve faaliyetlerinde dahi iktidarın yeniden üretimine yönelik hareket etmektedir” (Tekelioğlu,2003) yaklaşımı, Foucault’nun iktidar ve özneyle dair görüşleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu değerlendirme paralelinde iktidar aracı haline gelen bireylerin Foucault’nun ifadesi ile her yerde olan iktidarın yeniden üretimini sağlayan araçlara dönüşmüş “öznelere” olarak, direnç gösterme ve sorgulama ile bu iktidar sarmalından kurtulabilecekleri düşüncesine vurgu yapılmaktadır. Foucault, sorgulama ya da direnç gösterme halini “sorunsallaştırma” kavramı ile açıklamaktadır (Foucault, 2005c:86,191). Ancak sorgulama halini sorunsallaştırma kavramı ile ifade eden Foucault’ya getirilen en büyük eleştirilerden biri, iktidara karşı direnç gösterilmesi gerektiğini belirttikten sonraki adım olarak direncin nasıl gerçekleştirileceğine bir açıklık getirmemiş olduğudur (Pickett, 1996; Thiele, 1990). Foucault’nun bu çerçevede somut bir direniş yöntemi ya da bir yol haritası ortaya koymaması bir açıdan eleştirilmesi gereken bir eksiklik olarak görülebilir ama diğer bir açıdan bakıldığında ise bir yol haritası ya da bir çözüm önerisi getirmesi durumunda ise kurmuş olduğu düşünce yapısı ile çelişki hali ortaya çıkacaktır. Çünkü Foucault’nun iktidar her yeredir şeklinde ortaya koymuş olduğu; bireyi hem aktif hem de pasifleştiren, hem en etken hem de edilgen hale getiren bir iktidarın yansması olarak “yol gösterici” olmanın ya da “yol haritası” sunmanın yine aynı iktidar oyunu içerisinde yer alarak özneyi “özgür kılmak” adına yönlendirici/yol gösterici bir iktidar oluşturmak anlamına geldiği ortadadır (Tekelioğlu, 2003). Dolayısıyla çalışmanın devamında Foucault’nun iktidar ve özne kavramları üzerine yapmış olduğu düşünsel arka planın direnç gösterme halini içinde barındırdığının ancak bu direncin ne şekilde olacağına belirsiz olduğunun altı çizilmektedir.

Buradan hareketle ise çalışmanın sonuç değerlendirmesi, Foucaultcu bir bakıştan yola çıkarak iktidar- özne ilişkisinin bugün iktidarın yansması olarak ortaya çıkan gözetim toplumu içerisinde en iç içe halinin yaşıyor olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu durum karşısında “özgür öznenin” gerçekten özgürleşebilmesi için yapması gerekenin iktidarın her yerdeliğinin bir adım sonrası olarak yol haritası şeklinde bir çözüm ortaya konmamasının bir belirsizlik hali anlamına gelmeyeceği belirtilmektedir. Çalışma bu durumun aksine olarak gözetim toplumundan çıkış için yine Foucault’nun toplumun yol göstericisi görevini taşımadığını belirttiği “entelektüel” tarafından savunulacak olan herhangi bir çözüm yolu ya da özneyle yüklenecek herhangi bir görev ile yeni iktidar ilişkileri yaratılacağını (Foucault, 2005b) savunmaktadır. Çünkü Foucault, bu iktidar sarmalından çıkışın öznenin sorgulayıcılığı ve farkındalığı ile sağlanacağını ifade etmektedir.⁶ Dolayısıyla Foucault’nun belirsiz olarak ifade edilen yaklaşımının yine Foucault’nun kendi görüşlerinden yola çıkarak doğrulandığı ortaya konmaktadır.

⁶ Bu noktada belki belirtilmesi gereken Foucault’nun entelektüele yüklediği görevin ne olduğudur. Foucault, toplumun yol göstericisi görevi verilen entelektüelin, sadece öznenin iktidar ile olan ilişkisindeki sarmal durumu gösteren bir aracı olduğunu belirtir. Dolayısıyla hiçbir entelektüel öznenin yapması gerekene karar verip bunun uygulanmasını önermemelidir. Aksi takdir de bu durumda kendi içerisinde bir iktidar ilişkisi yaratmakta ve tam da eleştirilen iktidar kalıpları içerisinde yer alınmasına sebep olmaktadır. Çalışma kapsamında entelektüel kavramı burada belirtildiği çerçevede ele alınacaktır. Detaylı bilgi için lütfen bkz. Foucault, 2005b.

MICHEL FOUCAULT’NUN İKTİDAR KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ: DİSİPLİNCİ VE DÜZENLEYİCİ İKTİDAR TEKNOLOJİLERİ

İktidarı her yerde olarak tanımlayan Foucault, tanımın değerlendirmesini farklı tarihsel dönemleri ele alarak yapmıştır. Bunlardan çalışma kapsamında özellikle ele alınacak olan tarihsel dönem, “akla ve bireye vurgu yapılan” 17. yüzyıl ile beraber gelen Aydınlanma sürecidir.

Foucault, “*Büyük Kapatılma*” (1954-1988) adlı eserinde 17. ve 18. yüzyıllar ile beraber toplumun disipline edici ve düzenleyici kurumları arasında yerini alacak olan akıl hastaneleri ve cezaevlerinin temelini oluşturan; hasta, deli, suçlu gibi “anormal” kişilerin bir araya getirilerek kapatıldığı bir dönemden bahsetmektedir (Foucault, 2005c; Foucault, 2003a; Foucault, 2002a). Bu dönemin en önemli özelliği “modern anlamda” toplumsal norm ve toplumsal düzen olgularının ortaya çıkmaya başladığı bir dönem olmasıdır. Artık toplumun içerisinde var olan “aksak” durumlar- deli, suçlu ve hasta gibi- “normal ya da düzgün” olan insanlar ile bir arada değil; onlardan ayrılmış şekilde bulunmaktadır. Ancak bu “normal olmayan” kimselerin toplumdan tamamen uzaklaştırılmadığını vurgulayan Foucault, kapatılan insanların kapatıldıkları mekanların normal insanların yaşadığı yerlerden seçilerek normal insanların her daim bu insanların varlığını hissetmeleri ve “o insanlar”dan biri olmamak için “normal olmaya” devam etmeleri gerektiğinin hatırlatılması olduğunu belirtir (Foucault, 1995; Foucault, 2000; Foucault, 2002a).⁷

Foucault, gelişen toplumsal normların ilk başta insanların bedenlerini kontrol ederek güç kazandığını ve bu durumun en somut örneği olarak homoseksüel ilişkinin yasaklanması ve bu durumun “sapkınlık”, “anormallik” olarak görülmesini vermektedir (Foucault, 2005c; Foucault, 2006a; Garland, 1986). Aynı zamanda, akıl hastalığının da “normallik karşısında” görülerek akıl hastanelerinin kurulması ve “akli dengesi yerinde olmayan bireylerin” bu yerlere kapatılmaları örneğini çalışmalarında özellikle ele almıştır (Foucault, 2000; Foucault, 2002a).⁸

Buradan hareketle “*Büyük Kapatılma*”nın devamında gelen, sistemli olarak kurulan ve Foucault tarafından iktidar mekanizmaları ya da iktidar teknolojileri olarak ifade edilen kurumların yayılması dönemine girilmektedir (Foucault, 1997; Foucault, 2005b). Bu dönem, Aydınlanma ve “evrensel akıl” düşüncesinin kendisini iyice hissettirdiği; aklın her durumun temelinde bulunduğu

⁷ Bazı davranış biçimleri hem kişisel hem de toplumsal düzlemde belli dinsel, ahlaki, yasal, bilimsel, vb. temellerde olumsuz, sakıncalı ya da arzu edilemez olarak sınıflandırılabilirler. Bu durumların toplum içerisinde olumlu ya da olumsuz olarak sınıflandırılmış olması bu durumu tecrit, ıslah ya da yok etme yoluna gidilmesine ehliyet verebilir ve bu ehliyetlerin gerçekleştirilmesi için kurumların varlığını meşrulaştırabilir. Örneğin akıl hastanesi ‘akıl hastası’ olarak tanımlananların tecrit ve tedavi edildiği bir kurumdur. Bu durum tıpkı hapisanenin suçlu ve ‘suça eğilimli’ kapatma ve ıslah etme işlevini taşıması gibidir. Belirli kalıplar üzerinden yapılan bu tanımlama ve sınırlama; iktidarın denetleme ve manipüle etme araçlarıdır. Bu denetleme sistemi toplum üzerinde birebir baskı unsuru oluşturma ve insanları sindirme yoluna gitmek yerine toplumsal düzlemde bu durumun istenmeyen ve kabul edilmeyen bir “normal dışılık” olduğunun yayılması ile sağlanır. Normal kavramı dinsel, ahlaki, yasal, bilimsel *normlara* uyan, “*anormalin değil*”, bireylerin kendilerini kısıtlayarak ve sınırlayarak tanımlama ihtiyacı hissettikleri bir durumdur. Bu şekilde bireyler kendi içlerinde buldukları toplumun normalleştirme yöntemi olarak kullanılan davranış biçimlerini içselleştirir ve bu davranışların gerektirdikleri oranında kendi davranışlarını kısıtlama yoluna giderler (Foucault, 2005c: 73; Foucault, 2002a).

⁸ Foucault, *Kliniğin Doğuşu* (2000) ve *Psikoloji ve Ruhsal Hastalık* (2002) eserlerinde akıl hastalığının psikiyatri ve psikologlar tarafından karar verilen ve bu kişilerin “anormal” olarak adlandırılan kişi karşısında iktidar haline dönüşmesine sebep olan durumlar olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla toplumun kurallarının uygulayıcısı sadece siyasi iktidar olmaktan çıkmakta aynı zamanda sosyal hayatta da rol oynamaktadır (Foucault, 2000; Foucault, 2002a).

bir süreci ifade etmektedir (Foucault, 2005b: 96). Bu sürecin iktidarın aleyhine işleyen bir süreç olduğunu savunan Foucault, bireyin kendisini “akıl” çerçevesinde tanımlaması gerektiğinin vurgusunu yapan Aydınlanma düşüncesi ile toplumda “sapkın ve akıl dışı” olan durumların ortaya konması ya da dışlanmasının çok daha kabul edilir bir hal aldığını belirtmektedir (Foucault,2003a; 246). Bu kabul ediş ile beraber artık iktidar disipline edici ve düzenleyici boyutuna geçiş yapmış bulunmaktadır. Foucault bu durumla ilgili şu açıklamayı yapar;

XIX. Yüzyılın en büyük getirisi olan Sanayileşme ve sanayi üretiminin yol açtığı değişim, denetimi gerekli kılmıştır. Disiplin tekniğinin denetim ile dönüşümü, bireylerin bedenleri üzerinde etkisinin azalmış olması ile paralellik göstermiştir. Örneğin yeni iktidar biçimi içinde işkence fikrinin yer almıyor olması, iktidarın bireylere karşı ani bir iyileşme durumu anlamına gelmez. Yeni iktidar düzeni ile gelen strateji değişikliği, iktidarın bireyler üzerindeki etkinliğini farklı tür bir işleyiş ve farklı mekanizmalar ile yürüttüğü anlamına gelir. Bedenleri tımarhane, karantina, hapisane gibi yerlere kapatmak sureti ile hizaya sokma amacındaki teknikler, bedenlerin uysallaştırılması amacı ile kurulmuş olan disipline edici mekanizmalardır. Bedenin aile, okul, gündelik yaşam, normlar ve stratejik ilişkiler ile kontrol altına alınması, disiplinci mekanizmaların üzerine eklenen düzenleyici mekanizmalardır. Bu mekanizmalar, bedenleri; zaman, uzam ya da hareket içinde homojen bir şekilde bölmek için dayatılan, sistematik bir çerçevenin devamı olarak rasyonel, eğitsel bir işlevle donanmış düzenleyici mekanizmalar işlevi görürler (Foucault 2003a: 248).

Düzenleyici ve disiplinci iktidarın farklı yöntem ve teknikler kullandığını belirten Foucault, disiplinci mekanizmalardan olan polislin bireyler üzerinde kullandığı yöntemlerin (*disiplinci iktidar*) ya da ebeveynlerin çocukları üzerinde işlediği yöntemler dizisinin (*düzenleyici iktidar*) iktidarın kendisini ortaya koyduğu alanlardan olduğunu belirtir (Foucault, 2003a). Disiplinci mekanizmaların devamında özellikle önem kazanan düzenleyici mekanizmalar, iktidarın devamını ve yerleşmesini sağlayan teknolojiler olarak kabul edilmektedir (Foucault, 2005c:73-75). Düzenleyici mekanizmalar varlığını her bireyin etrafında, onu ebeveynlerine, işverenine, öğretmenine bağlayan iktidar ilişkileri demetinin varlığı ile sağlamaktadır (Foucault, 2005c: 160-161). Foucault’a göre;

İktidar ilişkilerini, ya bunu yaparsın ya da seni öldürürüm! Şeklindeki bir tür kaba tahakküm olarak görmemek gerekir. Bunlar iktidarın aşırı durumlarıdır yalnızca. Aslında, iktidar ilişkileri güç ilişkileridir, her zaman tersine dönebilen çatışmalardır (Foucault, 2003a: 177).

Foucault, disiplinci iktidar mekanizmalarının yapısal olarak bedenleri sınırlandırdığı ancak düzenleyici iktidar mekanizmalarının bunun bir adım ötesinde olduğunu belirtir (Foucault, 2005c: 76). İlişkiler, bedenlerin düzenlenerek kontrolünü içerir. Disiplinci mekanizmalardan islahevleri ya da hapisaneler, suçluları sınırlandırarak kontrol ederken düzenleyici mekanizmalardan olan toplumsal normlar, toplumsal yaptırımların baskısı aracılığıyla potansiyel suçlunun suçu işlemeyen var olan iktidarı kabul edip içselleştirmesini sağlayan bir etki yaratmaktadır. Böylece toplumsal norm ihlal edilmeden önce engellenmiş olmaktadır (Foucault, 2003a). Disiplinci iktidar daha öncül bir mekanizma olması sebebiyle toplumsal normların yerleşmesi için zamana ihtiyaç duymuştur ve ağırlıklı olarak toplumsal normların ihlali sonrasında harekete geçen bir mekanizma olarak işlemektedir. Bir yandan ihlal edenlerin disipline edilmesi ve bir yandan bu ihlal edilenlerin aldıkları ceza ve yaptırımları gören diğer bireylerin toplumsal norma aykırı hareket etmemelerini sağlamaktadır (Foucault, 2003a; Foucault;2005c; Foucault, 1995) .

Bu noktada disiplinci mekanizma ile ilgili belirtilmesi gereken önemli husus, bireylerin kendilerini toplumsal norm karşısında hareket etmekten alıkoyan “caydırıcı” ve şiddetli bir yapı özelliğine sahip olmasıdır. Foucault, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır;

Bireyler toplumsal düzlem dışına alınma hali olan; tecrit etme, cezalandırma gibi düzenleyicilerden sakınmak için düşünme, hissetme ve davranma biçimlerine gönüllü olarak kısıtlama getirmeye başlarlar. Örneğin, birey, hırsızlığın yanlış bir davranış olduğunu düşünmese de; hırsızlık yapan birinin maruz kalacağı tutuklama denetiminden dolayı, çalmaktan kaçınabilir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda manipülatif işlev çok daha kapsayıcı olabilir çünkü bu denetim aracı hem hırsızlık yapan kişiyi kontrol altında tutmaya hem de aynı tutuklama denetimine maruz kalmak istemeyen bireylere emsal teşkil etmeye yarar. Sonunda bu kısıtlama ve davranış kontrolleri bireyler üzerinde belirleyici ve içselleştirdikleri hareketler haline dönüşerek toplumun genelinin rızası ile kabul edilmiş sayılırlar (Foucault, 2003a: 15).

Foucault, disiplinci ve düzenleyici iktidar mekanizmalarının toplum üzerinde kurmuş olduğu iktidar algısının kendi kendisini kontrol eden ve iktidara karşı hareket etmeme eğiliminde olan bireyleri özneleştirdiğini belirtir;

Özne olmak ve öznellik kavramları insanın bir deneyimi ile kurduğu ve bu deneyimi kendi deneyimi olarak görmesini sağlayan bilinç ilişkisidir. Örneğin belli varlık veya davranış biçimleri, akıl hastalığı veya suça eğilimlilik ya da cinsel sapıklık olarak tanımlanıyorsa ve ben kendi deneyimlerimin bu tanımlanan çerçeveye uygun olduğunu gözlemliyorsam; kendimi toplumsal normlar içinde akıl hastası, suça eğilimli ya da sapık kabul ediyorum sonucuna ulaşılır (Foucault, 2003a:14).

Özne olma halinin sahip olduğu bu sorumluluk, iktidarın karşısında disiplinci ya da düzenleyici mekanizmalardan farklı bir algılamanın varlığını da beraberinde getirmektedir. Sadece akıl hastanesi ya da cezaevine girmek gibi durumların ötesinde özneye dönüşen birey, iktidar ile farklı bir ilişkiye girmektedir.⁹ Buradaki önemli nokta, Foucault'nun belirtmiş olduğu toplumdaki bireyden başlayarak özneye uzanan süreç içerisinde iktidarın öncelikle birey üzerinde kurmuş olduğu baskının gözle görülür ve kendisini hissettirir bir şekilde "yaptırım" özelliği taşıdığıdır (Foucault, 2005a; 2004). Ancak daha sonra düzenleyici iktidar mekanizmalarının devreye girmesi ile toplumdaki bireylerin "toplumsal normlar" paralelinde şekillendiği görülmektedir. Aynı zamanda bu şekillenme sırasında iktidarın bireyler üzerindeki nüfusu niteliksel olarak yoğunlaşmakta ancak nicel olarak daha az hissedilen bir yapıya da dönüşmektedir. İktidar, şekil değiştirerek bireylerin hayatlarına doğrudan ve toplumsal normlara karşı çıkışla karşılaşmadan yerleşmekte ve bireylerin kabul ettiği "sorgulanmadan yapılanlar (otomatik)" haline gelmektedir. Artık birey, içselleştirdiği normları, dışarıdan iktidar tarafından dayatılan şeyler olarak değil; kendisinden gelen ve "kendi özgür iradesi" ile aldığı kararlar olarak görmeye başlamaktadır (Foucault, 2005c). Bugün bu geçiş sürecinin nasıl olduğunu ya da kendi içimizdeki dönüşümün nasıl yaşandığını fark etmek oldukça güçtür çünkü toplumun "genel geçer" kabulleri haline gelen ve iktidarın yeniden üretimine hizmet eden ilişkiler ağı her tarafa yayılmış durumdadır (Boyne, 2009). Foucault;

İktidar ilişkileri, toplumsal ağda derinlemesine kök salmıştır. Bu sebepten iktidar, toplumun üstünde olan ve radikal olarak ortadan kalkacağını hayal edebileceğimiz bir ek yapı oluşturmaz. İktidar çok yönlü bir yapı olarak; öncelikle başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmaya olanak tanıyan farklılaştırma sistemidir (Foucault, 2005c:135).

Yine aynı paralelde Foucault'ya göre "Birbirlerine yol açan ve cevap veren eylemler bütünü olarak en genel ve basit açıklaması ile iktidar; bireysel ya da kolektif, taraflar arasındaki ilişkiler değildir yalnızca; bazılarının başkaları üzerindeki eylem kipidir."(Foucault, 2005c; 70). Bu yüzden bu eylem kipi ancak bireyler arasındaki ilişkiler paralelinde incelenebilmektedir. Bunun anlamı küresel ya da dağılmış anlamda bir iktidar olmadığı; "birilerinin", "başkalarına" uyguladığı bir

⁹ Çalışma içerisinde özne ve birey arasındaki farklar ele alınan temel amaç çerçevesinde yer almaktadır. Foucault'nun özne kavramı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Foucault, 2005c.

iktidarın var olduğu ve kalıcı yapılara dayanan dağılık imkânlar alanına kaydolmuş da olsa iktidarın yalnızca edimde varlığını sürdürdüğüdür. Dolayısıyla diyebiliriz ki iktidar, rıza gösterme, özgürlüklerden vazgeçme, hakların devredilmesi, tek tek herkesin sahip olduğu iktidarı birkaç kişiye emanet etmesi anlamına gelmemektedir. İktidar, ilişkilerin önceden var olan ya da durmadan yinelenen bir rızanın ürünüdür. “Rıza, iktidarın var oluşu ve korunmasının bir koşuludur ancak bir sarmal gibi bireyden beslenerek işleme koşulu ile...” (Foucault, 2005c,73).

Dolayısıyla, disiplinci iktidar ve düzenleyici iktidarın bir süre sonra şekil değiştirmesi kırılğan ve dayanıksız yapılarının güçlendirilmesi gerekliliği, bu iktidar mekanizmalarının şekil değiştirmesini beraberinde getirmiştir. Çünkü rıza kavramı, Foucault’nun şekil değiştiren iktidar yapısı ve özneye dönüşen bireyi ile yakından ilgilidir. Düzenleyici ve disiplinci iktidar zamanla iktidar mekanizmalarının birey üzerinde fazla baskı oluşturması sebebiyle, öznenin direnç yolları ile zayıflamaya başlamıştır (Gordon, 1999; Love, 1989; Brocklesby ve Cummings, 1996; Thiele, 1990)¹⁰. Özneyi her tarafından sarmış olan yeni iktidar teknolojisi olan “biyoiktidar”¹¹ Foucault ya göre;

Doğrudan ve aracı olarak başkaları üzerinde değil; başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunan gelecekteki ya da şu andaki eylemler üzerinde bir eylemdir. İktidar mümkün eylemler üzerine işleyen bir eylem kümesidir. Eyleyen öznelerin davranışlarının kaydolduğu imkân alanı üzerinde yer alır: kışkırtır, teşvik eder, baştan çıkarır, kolaylaştırır veya zorlaştırır, genişletir ya da sınırlar, aşağı yukarı muhtemel hale getirir; uç noktada kısıtlar ya da mutlak olarak engeller; ancak eylemde buldukları ya da bulunabilecekleri ölçüde eyleyen özne ya da bireyler üzerinde eylemde bulunma biçimidir. Başka eylemler üzerinde bir eylem kümesidir (Foucault, 2005a; 73-74).

İktidarın uygulanması başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmak olarak tanımlandığında, bu eylemler insanların başka insanlar tarafından kontrol edilmesiyle karakterize edildiğinde, bu uygulamaya önemli bir unsur daha dahil edilmiş olur ki o da; “özgürlük” kavramıdır. Bu noktada Foucault’nun iktidar tanımının özne ile iktidar arasında şekillenen biyoiktidar ilişkisi üzerinden “gözetim toplumu” ile paralel olarak değerlendirmesine geçilmektedir. Çünkü biyoiktidarın tanımladığı özne, iktidar karşısında rıza gösteren ancak aynı zamanda kendi özgürlüğüne de sahip bir yapıdır ve bu yapının temelindeki iktidar mekanizması olarak “gözetim” durumu mevcut bulunmaktadır.

PANOPTİKON MODELİ: ÖZNE VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

Foucault, biyoiktidarın birey tarafından kabul edilmiş ve içselleştirilişine dair daha detaylı açıklamayı Panoptikon model ile ortaya koymaktadır. Jeremy Bentham’ın panoptik sistemi hayata geçirilmemiş bir cezaevi modelidir. Ancak normal cezaevi tasarımlarından farklı olarak ortasında bir gözetleme kulesi bulunan sekizgen şeklindeki bu yapı, suçluların kuledeki gözetleyeni göremedikleri ve ne zaman gözetlendiklerini bilemedikleri bir sistemdir (Gordon, 1993: 399; Foucault, 2005b:36; Foucault, 2003a; Foucault, 1997). Panoptikon modeli,

¹⁰ Üçüncü bölüm içerisinde ele alınan olan “direnç” olgusu, düzenleyici ve disiplinci iktidarların zayıflamasına sebep olan yolların düşünce sistemleri ya da düşünürler tarafından özneleri yönlendirmesi ile zayıflatıldıkları için, Foucault’nun biyoiktidar teknolojisinin de “düşünürlerin” öne süreceği iktidar ilişkileri ile zayıflatılabileceğini savunan karşı görüşler, Foucault’yu belirsizlik ve bir direniş çözümü sunmamakla eleştirmektedirler (Gordon, 1999; Love, 1989; Brocklesby ve Cummings, 1996; Thiele, 1990). Bu tartışma üzerine yapılan değerlendirme, üçüncü bölüm içerisinde detaylı olarak ele alınmaktadır.

¹¹Disiplinci ve Düzenleyici iktidar mekanizmaları, Foucault tarafından “*anatomiiktidar*” adı altında sınıflandırılmıştır. İkinci bölüm içerisinde detaylı olarak ele alınacak olan ve özneyi her eylemi üstünde sarmış olan iktidar mekanizmalarının bütünü ise “*biyoiktidar*” olarak ifade edilmektedir (Foucault, 2005c; Foucault, 2003a; Foucault, 2002b).

biyoiktidar olgusunun açıklanması için önemli bir unsurdur. Bireyler gözlendikleri bir yapının içinde gündelik yaşamlarına koydukları sınırlamalar ile kendi kendilerini kontrol altında tutmaktadırlar.

Bentham, ideal hapishaneyi, hapishane olduğu kadar hastane, tımarhane, okul veya fabrika da olabilecek bina tipi olarak tasarlamıştır. Ortasında, pencerelerle çevrili bir kule, sonra boş bir alan ve pencereleri olan hücrelerin bulunduğu değirmi biçimli bir binadır. Hücrelerin her birine, duruma göre bir işçi, bir deli, bir öğrenci veya bir mahkûm yerleştirilebilir. Merkezi kuleye nöbetçi olarak yerleştirilen tek bir kişi insanların, kendi küçük hücrelerinde her an ne yaptığını çok kesin biçimde gözleyebilmektedir. Bu durum Bentham'a göre, bütün bireylerin kurumların içinde kapatılmasının ideal formülünü ifade eder (Foucault, 2005b:183-184).

Panoptik sistem ile modelize edilen durum, katı, titiz, her kademe ve aşamada kök salmış bir iktidar adına hareket eden evrensel görünürlük projesinin iktidar ilişkileri bağlamındaki yeridir (Foucault, 2005b:186). Sürekli bir denetçinin gözetimi altında olmak bir süre sonra artık kötülük yapma gücünü, hatta kötülük isteme düşüncesini ortadan kaldırır. Üzerinde durulan kavramlar, bakış ve içselleştirmedir (Foucault, 2005b:187).

Panoptik modelden yola çıkarak ortaya konan günümüz iktidarı silaha, fiziksel şiddete, maddi kısıtlamalara ihtiyacı olmayan, yalnızca bir bakış olarak sembolize edilmektedir. Gözetleyen bakışın ağırlığını üzerinde hisseden herkes, bakışı içselleştirir. Sonunda kendi kendini gözetleme ve kontrol etme noktasına gelir; böylece herkes kendi üzerinde ve kendine karşı bu gözetlemeyi işletecektir (Foucault, 2003a: 94-95).

Gözetlenen kişi, kontrol edilme durumunu içselleştirmektedir. Onu kimse gözetlemiyor olduğunda bile kendi kendini kontrol altında tutmaktadır (Foucault, 2003a:93). Bu paralelde Jeremy Bentham'ın 1791 yılında kurmuş olduğu panoptikon modeli, Foucault tarafından kendini devam ettirme ihtiyacı içerisinde hareket eden iktidar ilişkilerinin, 19. yüzyıl sonrası değişen yapısını açıklamaya yardımcı olmaktadır. Üst bir yapı olarak iktidar fikri yerine, panoptik sistem ile modelize edilen, yayılmış ve parçalara bölünmüş iktidar ağlarının işlerliğini ortaya koyan Foucault, toplumda her bireyin iktidarı, kendisini kontrol eden bir mekanizma olarak nasıl kabul ettiği üzerinde durmaktadır (Foucault, 1980; Foucault, 1982).

Günümüzde iktidar, baskıcı bir rejim, devlet ya da kolluk kuvveti ile gelmemektedir (Foucault, 1982:780). Aksine iktidar ilişkilerinin gücü, bireylerin kendi özgür irade ve özgür tercihleri sonucu iktidar mekanizmalarına duydukları bağlılık ile sağlanmaktadır (Foucault, 1980:142). Bu bağlılık, iktidarın dinamik ve sürekli olmasını da sağlamaktadır. Bu paralelde iktidar, statik durumda olduğu anatomi-iktidar konumundan kurtulup bireylerin içselleştirdikleri "*kontrol ediliyor olma*" durumu ile dinamik ve kendini yenileyen bir iktidar formuna biyoiktidar ile dönüşmektedir. Foucault, panoptikon modelindeki sürekli kontrol edilen ve gözetlenen grupların içinde buldukları davranışların toplumda özne tarafından gerçekleştirildiğini ifade eder (Foucault, 2002:45). Diyebiliriz ki birey, biyoiktidar mekanizmaları içerisinde sürekli kontrol ediliyor olma halinin getirdiği otokontrol ile hareket etmeye başlamaktadır. Bu durum ise bireyin özne olarak hareket ettiği ve iktidarı sorgulamadan kabul ettiği durumun nasıl işlediğini bize açıklamaktadır.

Bu noktadan hareketle bireyin özneleşmesi ama aynı zamanda nesne olarak da ifade edilmesi, biyoiktidarın işleyiş şekli ile ilgilidir. Özne olan birey kendi kararlarını alabilmekte özgür olması, görünür ve somut bir müdahale ile karşı karşıya kalmaması sebebiyle aktif bir rol oynamakta ve "özne" olmaktadır (Foucault, 2005c:160; Tekelioğlu, 2003:26). Ancak iktidar teknolojileri ve mekanizmaları aracılığıyla aldığı ya da alacağı kararların ne yönde şekilleneceği belirlenmiş durumda olduğu için ise pasif bir konumda olmakta ve nesne görevi görmektedir. Durum bu şekilde ilerletildiğinde özgürlük kavramı oldukça önem kazanmaktadır. Çünkü özgürlük kavramı, bireyin özne olarak seçme hakkının olduğu ve yapıp yapmadıklarına bizzat kendisinin hür iradesi

ile karar verdiği bir durumu ifade etmektedir (Foucault, 1982; Boyne, 2000). Dolayısıyla özne, “özgür” olarak aldığı kararlarda iktidar ilişkilerini yaşamakta ve aynı zamanda yaşatmaktadır. İktidar tarafından özne üzerinde herhangi bir somut sınırlandırma ya da kısıtlama yoktur. Ancak içinde bulunulan toplumun “gözetim” toplumu olması sebebiyle özne yapmış olduğu her hareketin izlendiğini (gizli kameralar, mobese kameraları gibi) bildiği için yapacağı hareketlerinde kısıtlamaya gitmektedir. Bu kısıtlamanın bireyin kendisi tarafından karar verilerek yapıyor olması; gözetim toplumunun mekanizmalarını ya da teknolojilerini içselleştirdiği anlamına gelmektedir. Özne, iktidar ilişkisinin her yere yayıldığı ve özneyi kökten saran bir ağ içerisinde hareket etmesi sebebiyle hareketlerinin iktidar teknolojileri sonucunda belirlendiğini algılayamamaktadır.

İktidar dolaşımında olan ve zincir biçiminde işleyen bir şey olarak çözümlenmelidir. Şu ya da bu olarak belirlenemeyen iktidar, hiçbir zaman belli bir kesimin elindedir denemez. İktidarın varlığı, onun nasıl bir ilişkiler ağı içerisinde yer aldığı netleştirildiğinde doğru olarak ortaya konabilir.

...

İktidar işler. İktidar ağ biçiminde işler ve bu ağ üzerinde bireyler dolaşmakla kalmazlar, sürekli olarak bu iktidara katılmak ve iktidarı uygulamak durumundadırlar. Hiçbir zaman iktidarın rıza gösteren atıl hedefi olmazlar, her zaman onun araçları olurlar. Başka deyişle iktidar bireylerden düz geçiş yapar, onlara uygulanmaz. Bu iktidar, bireyleri özne yapan her yere işlemiş ve nüfuz etmiş olan bir iktidar biçimidir. Bu paralelde iktidar bireyler üzerinde işler ve özgür özneler olan bireyler iktidarın devam etmesini sağlar (Foucault, 2002:43).

Foucault tarafından belirtilen öznenin iktidar ilişkilerini içselleştirmiş olduğu durum, öznenin aklını ya da aydınlanmanın dayandığı evrensel akli yadsıdığı ve iktidar ilişkilerinde bireyleri etkisiz eleman olarak gördüğü anlamına gelmemektedir (Brocklesby ve Cummings, 1996; Love, 1989). Aksine iktidar ve özne arasındaki ilişkinin yine öznenin oynadığı rol ile çözümlenebileceği üzerinde duran Foucault’ nun iktidar ilişkilerinin aşılabilir hali ile ilgili olarak öne sürdüğü direnç ve sorgulama kavramları, öznenin iktidar karşısında kilitlendiği ve sarmal içerisinde kısıldığı yerden çıkmasını sağlayacak olan hareketlerdir (Foucault, 2002).

Buradan hareketle direnç gösterme ve sorgulama kavramları çerçevesinde öznenin farkındalığının artırılması üzerinde durularak Foucault’ nun kurmuş olduğu özne ve iktidar ilişkisi, bu kavramlar çerçevesinde değerlendirilmektedir.

ÖZNE VE İKTİDAR İLİŞKİSİNDE DİRENÇ GÖSTERME VE SORGULAMA : SORUNSALLAŞTIRMA VE ENTELEKTÜEL KAVRAMLARI

Foucault, bugün öznenin iktidar ile arasındaki ilişkinin disiplinci ya da düzenleyici iktidar mekanizmalarından olduğundan daha az şiddetli ancak daha yoğun bir baskıya maruz kaldığını belirtmektedir (Tekelioğlu, 2003). Ancak iktidar öznenin etrafında öylesine geniş ve sık örülmüş bir ağ sarmıştır ki özne içinde olduğu durumun kendi hareketleri neticesinde ve özgür iradesi ile aldığı kararlar sonucunda oluştuğunu sorgulamadan kabul etmektedir (Foucault, 2005c; 195; Revel 2005: 119; Boyne, 2000).

Foucault’ nun bu yaklaşımına karşın özne ile iktidar arasındaki ilişkinin bu şekilde tanımlanmasının asla iktidar ilişkilerinden çıkış ya da iktidar ilişkilerine hiçbir direnç boşluğunun olmadığı bir ağ ortaya çıkardığını dile getiren görüşler vardır (Gordon, 1999; Love, 1989; Brocklesby ve Cummings, 1996; Thiele, 1990; Pickett, 1996). Burada sonu net olmayan ve iktidarın sarmal yapısını ortadan kaldıracak kesin olmayan bir direnişin yapılmaya değer görülmeceğidir. Bireyin direnişi bir kurtuluş, iktidarın kontrol edici yapısına bir çözüm sonucuna götürmediğinden devamlılık sağlamayabilmektedir (Pickett, 1996: 455).

Bu görüşlerin aksine, Foucault, “iktidar sarmalı, bireyin elini kolunu bağlar. Birey ancak direnerek buna karşı bir duruş gösterebilir.” (Kulynych, 1997: 328) diyerek iktidar karşısında bir çıkış yolunun varlığından bahseder. Bu direniş, iktidarın bireyi saran yapısını ortadan kaldırmaya yönelik her türlü girişim olarak kabul edilmektedir (Foucault, 2003a). Bu yüzden direnişin ve iktidara karşı verilen mücadelenin ilk etapta kitlesel ve büyük değişiklikler yaratmasına gerek yoktur. Foucault, iktidarla iç içe bir ilişki içerisinde olan öznenin sorunsallaştırma kavramı ile iktidar ilişkilerine karşı farkındalığını artırarak bir tür sorgulama içerisine girebileceğini belirtir ve bunun da öznelere direnişe değer bulacakları ortamın yaratılabileceğinden bahseder (Boyne, 2000; O’Neil, 1986).

Burada sorunsallaştırma, yaşanan ya da dayatılan bir durumun arka planı ile ele alınması gerekliliği anlamına gelmektedir. Sorunsallaştırma kavramına açıklık getirirken öznenin içinde bulunduğu durumun da objektif bir analizinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulayan Foucault;

Sorunsallaştırma, ne önceden var olan bir nesnenin temsil edilmesi ne de söylem yoluyla var olmayan bir nesnenin yaratılması anlamına gelir. Sorunsallaştırma, herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu ister ahlaki düşünce biçimi içinde, ister bilimsel bilgi, isterse siyasi analiz biçiminde olsun; bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünüdür (Foucault, 2005a: 85).

Sorunsallaştırma ile beraber en önemli detay, bireylerin kendi özgür iradeleri ile herhangi bir baskı unsuru olmadan karar verme sürecine giriyor olduklarını düşünmeleridir. Birey, özgür özne olarak iktidar karşısında kendi kararlarını veriyor olduğundan, iktidarın hantal ve tek tip baskısı altında ezilmediği düşüncesi ile hareket eder. İktidar, bu noktada bireyler üzerinde toplu etki gösterecek mekanizmalar ile müdahale etmektedir (Foucault, 2005a: 191-193).

Bu noktadan hareketle sorunsallaştırmanın sorgulama ile beraber özne üzerinde etkili olmasını sağlayacak olan en önemli faktörün “entelektüel” olduğunu belirten Foucault, entelektüelin toplum içerisinde yol gösterici bir misyonunun olmadığını da altını çizmektedir (Foucault, 2005b:23; Foucault, 1997). Ancak iktidarın özneye sağladığı özgürlük alanının ne kadar kısıtlı ve aslında öznenin ne kadar sınırlı ve sıkıştırılmış bir alan içerisinde varlığını devam ettirmek zorunda olduğunu entelektüel tarafından dile getirilmesi gerektiğini de belirtir (Foucault, 1980)

Sorunsallaştırma ile ortaya konacak olan sorgulama hali, bireyin kendi içinde bulunduğu güç dengelerinin ve iktidar ilişkilerinin farkına varmasını sağlamaktadır (Foucault, 2005b:93; Holub, 1985:253). Entelektüel ise bu farkındalığın ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Böylece özne, nasıl bir iktidar aracı olduğunu algılayarak iktidara karşı direnç göstermeye başlayabilecektir.

Bir entelektüel etiği, insanı durmadan kendini kendinden koparabilecek duruma getirmektir. İnsanın kendi düşüncesini ve başkalarının düşüncelerini değiştirme çabası entelektüelin varlık nedenidir. Entelektüel olmak, üniversitelerde öğretilen ve alınan bilgi ve analiz çeşidini, yalnızca başkalarının düşüncelerini değil; aynı zamanda kendi düşüncelerini de değiştirecek şekilde kullanmaya çalışmak anlamına gelir. Entelektüelin varlığı önemlidir. Entelektüel, bireylerin kendilik kaygılarını bulmalarını sağlamaya çalışırken ne yapmaları gerektiğini söylemez. Bir entelektüelin rolü başkalarına ne yapmaları gerektiğini anlatmak değildir. Entelektüelin işi başkalarının siyasi iradesine şekil vermek değildir; entelektüelin işi, kendi alanında yaptığı analizler aracılığıyla, apaçık bir postula olarak kabul edilen önermeleri tekrar tekrar sorgulamak, insanların zihinsel alışkanlıklarını, olayları ele alma ve düşünme biçimlerini tepeden tırnağa sarsmak, alışılmış ve genel geçer şeyleri yıkmak, kurallar ve kurumları yeniden incelemek ve sorunsallaştırma temelinde siyasi bir iradenin oluşum sürecine katılmaktır (Foucault, 2005b: 93-95).

Foucault'nun entelektüele olan güveni, bireyin iktidara karşı direnişini sembolize etmektedir (Foucault, 1995; Boyne, 2000). Entelektüel varlığı ile bireyi direnişe yönelten ve iktidarın sorgulanmasına dair soru işaretlerini bireye sağlayan bir araçtır. Bu durum, bir misyon anlamına gelmemektedir. Aksine bir direniş unsurudur. Ancak iktidarın her yerdeliğini dile getiren Foucault'nun öznesinin iktidara karşı direncinin çelişkili bir durum yarattığına vurgu yapan bazı karşı görüşler bulunmaktadır (Gordon, 1999; Love, 1989; Brocklesby ve Cummings, 1996; Thiele, 1990; Boyne, 2000). Birey, direnerek iktidar karşısında nasıl bir zafere ulaşacaktır; sonuçta ne elde edecektir gibi soruların cevabı, Foucault'nun çalışmalarında bir belirsizlik içinde yer almaktadır (Love, 1989). Fakat bu durumun altında da Foucault'nun direniş kavramına yüklediği anlam ve iktidara karşı bir duruşun mevcut olduğu söylenebilir.

Foucault, bireylerin iktidara karşı direnmeye değer görececek bir şeylerinin olmaması halinden ziyade sıkıntılı durumun bireyin iktidara direnç göstermesi halinde değişimin yine iktidar lehinde gerçekleşmesi olduğunu belirtir (Foucault, 2005b:23, 95-95; Thiele, 1990:914-915). Bu durum, mücadele ve çekişme yaşayan birey ile iktidar arasında uzlaşmaya varılması anlamında değil, iktidarın form değiştirmesi ve başka bir toplumsal norm ağı ile yeniden bireyi yaratma sürecine girmesi ile son bulabilmektedir. İşte Foucault'nun iktidar düşüncesi özelinde yansıttığı bu durum, *double bind*¹² olarak adlandırılmaktadır ve özneye önerilecek direniş şeklinin belirsiz olup olmasından çok daha derin bir iktidar-özne sorunsalını içinde barındırmaktadır (Foucault, 2005c: 68).

Ancak Foucault hem kendisine getirilen eleştiriye hem de kendisinin ifade etmiş olduğu karmaşık ilişki ağına cevabın bireyde olduğunu vurgulamaktadır. İktidara karşı direncin birey tarafından kendisinin ne olduğunu bulmaya çalışarak değil; ne olduğunu reddederek ulaşabileceğini dile getirir (Foucault, 2005c; Love, 1989; Thiele, 1990: 920-923). Buradan hareketle denebilir ki Foucault'nun tıpkı tarihsel süreçleri incelerken yapmış olduğu gibi farklı bir yöntem uygulaması ile ele alındığında yani soybilimsel yaklaşım ile incelendiğinde direniş kavramı da belirsizlik halinden çıkmaktadır. Soybilimsel olarak bir durumun ele alınması zaten onun var olan kabullerden farklı olarak değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla öznenin iktidar ile olan ilişkisinin kısır bir döngüye dönüşmesinin engellenmesi ve bir karşı duruş hali yaratılabilmesinde temel olarak "farkında olma" ve "sorgulama" olgularının varlığı mevcuttur. Buradan hareketle ise Foucault'nun iktidar ve özne kavramlarına farklı ve sorgulayıcı bir çerçeveden bakmasını sağlayan yöntemsel fark, iktidara karşı duruşunun temelindeki düşüncedir diyebiliriz.

Bu sebeple sonuç kısmı, iktidar-özne ilişkisinin Foucaultcu bakışla ele alınmış olan kavramsal ve kuramsal arka planın nasıl yöntemsel yorum ile işlerlik kazanacağına değerlendirilmesini yapmaktadır.

SONUÇ DEĞERLENDİRMESİ

Foucault, iktidar ve birey ilişkisini farklı bir bakış açısı ile ele almaya çalışmıştır. Özellikle üzerinde durduğu kavramları, geleneksel tarihsel olaylar ve kabulleri farklı bir yöntem ile açıklama yolunu seçmiştir. Tarihin içinde bulunduğumuz anında bize dayatılmış olan "sınırsız" sınırlarının zorunlu olmadığını belirterek bu durumun aşılabileceğini göstermek için yapılacak ontolojinin geleneksel tarih yöntemini ile değil; kendisinden önce Nietzsche'nin ele aldığı soybilim (*genealogy*) kavramı

¹² "Double bind" kelimesi Türkçe kaynaklarda da asıl hali ile korunmuş olduğundan bu metinde de aslına sadık kalınmıştır. Metin içindeki kullanımından "çift taraflı bağlantı" anlamına geldiği ifade edilebilir. Detaylı bilgi için bkz. Foucault, 2005c.

temelinde ele alma yolunu tercih etmiştir (Holub, 1985:253).¹³ Soybilim, burada ele aldığımız ve öznenin sorgulamasına yardımcı olan “sorunsallaştırma” kavramı ile paralellik göstermektedir.

Soybilim bize verilmiş olan kimliklerin reddedilmesinin yöntembilimsel aracıdır. Geleneksel tarih, geleneksel metafiziğe bağımlıdır; tarihini yazdığı şeyin kökenini arar, tarihi çizgisel bir gelişme olarak betimler ve yazılan şeyin bu gelişme sürecinde anlamını koruduğunu, tek bir yönde hareket ettiğini varsayar. Bir tarih yöntemi ve karşı- hafıza (*contre-memoire*) olarak soybilim sabit özleri reddeder ve farklı kimlikler olabileceğini varsayar; verili bir kimliğin kökenini bulmak yerine bu kimliği çözmeyi, ayırtırmayı hedefler. Soybilim tarihini yazdığı şeyin değişmez bir doğruluğu olduğunu reddeder. Her şeyden önemlisi, soybilim, tarihini yazdığı şeyin ortaya çıkışından sonra anlamı muhafaza eden bir süreklilik izlemediğini; tersine bu süreçte dışarıda birçok müdahale, sapma, hata ve durumun etken olduğunu; sürecin farklı güçler arasında mücadeleler içerdiğini, varılan noktanın bu etkenler ve mücadelelerin bir sonucu olduğunu gösterir. Yani köken tek ve mükemmel, varılmış olan nokta ise zorunlu değildir (Foucault, 2005c: 23).

Soybilimsel yöntem tarihsel süreç içinde açıkladığı iktidar tanımlamalarına netlik kazandırmaktadır (Foucault, 2005b:91). İktidarın tarihsel süreçteki değişimlerini aşamalı olarak soybilim ile değerlendirdiğimizde birey ve iktidar arasındaki sorgulama ve içselleştirme, sistemli bir bütün oluşturmaktadır. Soybilim, bu noktada entelektüel kavramı ile beraber bireyin iktidar olgusunu sorgulamasına yardımcı olmaktadır. Foucault’ya göre;

Özgürlüğün pratiği bir davranış biçimi bir kendimizi yönetme, kendi davranışlarımızı yapılandırma, yaşamımıza ne tür bir biçim ya da yapı vereceğimize karar verme sanatıdır. Bu yüzden özgürlüğün pratiği insan doğasının gizlenmiş ya da bastırılmış doğruluğunu keşfetmek değil; kendimizin bir soybilimini yapmak, kendi tarihimizin ve sınırlarımızın zorunlu değil olumsal olduğunu görebilmek, bu sınırlar üzerinde çalışmak ve kendimizi yaratıcı bir biçimde yeniden kurmaktır (Foucault, 2005b:23).

Bu sebepten bireyin genelleyici bir iktidar karşısında hareket edemez bir konumda olsa bile kendisini yeniden kurabilme direnci olduğu soybilim ile anlam kazanmaktadır (Thiele, 1990:916-198).

Dolayısıyla soybilim yöntem olarak temele alındığı takdirde öznenin iktidar karşısında direnç göstermediği durumlar için öznenin farkındalığını artırmak temelinde bir işlev görmektedir. Aynı zamanda iktidarın her duruma göre kendisini şekillendirebildiği ve yeni özne durumları yaratabildiğini belirten Foucault’nun (Foucault, 2002a; Foucault, 2002b) soybilim ile yeni iktidar durumuna karşı yeni öznenin sorunsallaştırma yaparak bu yeni iktidar ilişkilerinin farkında olacağı ifade edilebilir.

Sonuç olarak çalışmanın genelinde hakim olan Foucaultcu iktidar algısı ve yaratılan özne tanımı, kendi döneminin yöntem ve iktidar tanımlamalarından farklı olması sebebiyle Michel Foucault’yu ayrı bir yere koymaktadır. İktidarın ters düz edilmesi ve bir sarmal gibi özne etrafında varlık göstermesi durumunun yaratmış olduğu “bireyin çaresizliği” algısına düşmeden çözümün “birey”de ve birey aklında olduğunu belirtmiştir.¹⁴

¹³ Foucault, Nietzsche’nin ele aldığı soybilim kavramını kendi düşünsel arka planı ile birlikte değerlendirmektedir. Bu sebeple bazı noktalarda farklılık gösteren bir soybilim yöntemi olduğu ifade edilebilir (Foucault, 2005b:98).

¹⁴ Yalnız burada Aydınlanmanın evrensel aklından farklı bir akıl öne sürülmektedir. Özellikle toplumsal ve siyasi olarak bireyin varlığını, kendisini sorgulaması ancak ne olduğu üzerinden bir sorgulama yerine ne olmadığını ortaya koyacak bir sorgulama yapması gerektiğini vurgulayan bir düşünce hakimdir. Bu düşünce Habermas’ın iletişimsel aklından da farklı bir aklı ifade etmektedir. Habermas’ın iletişimsel aklı kendilerinin ne olduğunu tanımlamış ve yine kendilerinden yola çıkarak çözüm üretmeye çalışan grupların oluşturduğu

Günümüzde içinde bulunduğumuz iktidar ilişkilerinin sadece devlet ile vatandaş arasında olmadığı bilinmektedir. Foucault'nun vurguladığı gibi iktidar evde anne ve baba arasında başlayarak çocuk ve anne, çocuk ve baba şeklinde devam eder (Gordon,1999:399). İki birey arasındaki ilişkiden başlayarak toplumsal ortamdaki her olası durumda bir iktidar ilişkisi mevcuttur. Öncelikle çalışmada varılmak istenen sonuç, iktidarın var olması ya da ortadan nasıl kaldırılacağından öte; iktidarın etkisi altında kontrol edilen bedenlerin ve ruhların yani öznelere bu durum içerisinde nasıl hareket ettikleri ve bu hareketlerin ne kadarında özgür olduklarıdır.

Bugün biyoiktidarın teknoloji ile birleşiminin sonucu olarak özne her adımında izlenmekte olduğunun ya da her davranışının iktidar tarafından değerlendirilen bir sonucu ya da karşılığının olduğundan yola çıkarak hareketlerini otokontrol ile sınırlandırdığının bilincinde midir sorusundan yola çıkarak; bu alanda oluşacak farkındalık ile özne, özgürleşme yolunda bir adım atabilecektir. İktidarın varlığının farkında ve bu varlığın her yerde kendisi üzerinde bir güç ya da baskı unsuru olduğunun bilincinde olarak hareket ettiği takdirde iktidara karşı en büyük direnci gerçekleştirmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bauman, Zygmunt,(2011), **Bireyselleşmiş Toplum**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Boyne, R., (2009), **Foucault ve Derrida: Aklın Öteki Yüzü**, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Brocklesby, John. Cummings, Stephen, (1996), "Foucault plays Habermas: An Alternative Philosophical Underpinning For Critical Thinking", **The Journal Of The Operational Research Society**, 47/6,s.741-745.
- Constable, M., (1991), "Foucault & Walzer: Sovereignty, Strategy & the State" , **Polity**, 24/2, 1991, s.269-293.
- Foucault, Michel, (1982),"The Subject and Power", **Critical Inquiry**, 8/4, s.777-795.
- Foucault, Michel, (1980), **Power/Knowledge: Selected Interviews& Other Writings 1972-1977**, (ed.) Gordon, C. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel, (1988), **Cinselliğin Tarihi II**, İstanbul: Afa Yayınları.
- Foucault, Michel, (1995), **Discipline& Punish: The Birth of The Prison**, New York: Vintage Books.
- Foucault, Michel, (1997), **Ethics: Subjectivity and Truth**, (ed.) Rabinow, P. New York: The New Press.
- Foucault, Michel, (2000), **Psikoloji ve Ruhsal Hastalık**, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Foucault, Michel, (2002a), **Kliniğin Doğuşu**, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Foucault, Michel, (2002b), **Toplumunu Savunmak Gerekir**, İstanbul: YKY.
- Foucault, Michel, (2003a), **İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4**, İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, Michel. Gutman, Huck. Hutton, Patrick H., (2003b), **Kendini Bilmek**, İstanbul: Om-Felsefe.
- Foucault, Michel, (2004), **Marx'tan Sonra**, İstanbul: Chiviyazıları.
- Foucault, Michel, (2005b), **Büyük Kapatılma Seçme Yazılar 3**, İstanbul: Ayrıntı.

bir durumken; Foucault'nun öznesi kendi aklını kendisine karşı ve dolayısıyla iktidara karşı kullanmaktadır (Love, 1989; Brocklesby ve Cummings, 1996; Thiele, 1990).

- Foucault, Michel, (2005b), **Entelektüel'in Siyasi İşlevi**, İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, Michel, (2005c), **Özne ve İktidar Seçme Yazılar 2**, İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, Michel, (2006a), **History of Madness**, Oxford: Routledge.
- Foucault, Michel, (2006b), **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Garland, D. , (1986), "Foucault's 'Discipline and Punish'—An Exposition and Critique", **American Bar Foundation Research Journal**, 11/4, 1986, s.847-880.
- Gordon, N. , (1999), "Foucault's subject: An ontological Reading", **Polity**, 31/3,1999, s.395-414
- Holub, R. C. ,(1985), "Remembering Foucault", **The German Quarterly**, 58/2,1985, s.238-256.
- Kulynych, J. J., (1997), "Performing Politics: Foucault, Habermas and Postmodern Participation", **Polity**, 30/2, s.315-346
- Kurzweil, E., (1977), "Michel Foucault: Ending the Era of Man", **Theory and Society**, 4/3, s.395-420.
- Love, N. S., (1989), "Foucault & Habermas on Discourse & Democracy", **Polity**, 22/2,s.269-293
- Newman, Saul, (2004), "The place of Power in Political Discourse", **International Political Science Review**, 25/2, 2004, s.139-157.
- O'Neil, J., (1986), "The Disciplinary Society: From Weber to Foucault", **The British Journal of Sociology**, 37/1, s.42-60.
- Pickett, B. L., (1996), "Foucault and the Politics of Resistance", **Polity**, 28/4, s.445-466
- Revel, J. (2005). **Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi**, İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Said, E. W. , (1972), "Michel Foucault as an Intellectual Imagination", **Boundary** ,2, 1/1,s.1-36.
- Smart, B., (2003), "Michel Foucault", **The Blackwell Companion to Major Contemporary Social Theorists**, New York: Blackwell Publishing.
- Spargo, T., (2000), **Foucault ve Kaçıklık Kuramı**, İstanbul: Everest Yayınları.
- Merquior, J.G., (1985), **Foucault**, London: Fontana Press.
- Mills, Sara, (2005), **Michel Foucault**, London: Routledge.
- Tadros, V., (1988), "Between Governance and Discipline: The Law and Michel Foucault", **Oxford Journal of Legal Studies**, 18/1, s.75-103.
- Tekelioğlu, Orhan, (2003), **Foucault Sosyolojisi**, Bursa: Alfa Aktüel Kitabevi.
- Thiele,L. P., (1990), "The Agony of Politics: The Nietzschean Roots of Foucault's Thought", **The American Political Science Review**, 84/3, S.907-925
- Turkel, G., (1990), "Michel Foucault: Law, Power and Knowledge", **Journal of Law and Society**, 17/2, s.170-193.